

Ciril Vnuk*

DRUŽINSKI SPOMINI NA ČAS 2. SVETOVNE VOJNE

Članek predstavlja nadaljevanje prvega dela v lanskoletni številki in govori o napetem stopnjevanju dogodkov tik pred spopadom nemške vojske – na utrjeni obrambni liniji v Jastrebcih – z bolgarskimi enotami, ko so prestopile takratno nemško mejo na Spodnjem Štajerskem. V središču pozornosti je doživljanje tega dogajanja, kot se ga spominjajo člani avtorjeve ožje in širše družine. Spregovori o tednih v begunstvu, o tragičnih dogodkih in smrtih, o vrnitvi tete Magde in njenih dveh hčera iz pregnanstva, pa tudi o tem, kako se je družina prebijala skozi težave v prvih letih po vojni.

Ključne besede

Nemci, Bolgari, fronta, bunker, granata, begunstvo, pregnanstvo, tragedija, sreča

Na belo soboto¹ – 7. aprila 1945**Esarji si delajo zaloge**

»Potem smo zjutraj ... od nekod je spokalo – tako, tam po Jastrebcih gor, kjer so Žganci in Rubini. Od tam se je občasno slišalo pokanje. Nekaj je priletelo v naš vrt, v soho, tako je bilo slišati. In sva z Janezom šla iskat tega, kar je priletelo. Nismo še vedeli za krogle pa to ... In je atek rekel: 'Ne iščita tega, ker tega bo téko, da bo vsepovsod ležalo!'« (M) Potem so prišli ti esarji pa so tam pri nas samo postreljali kokoši, da so si zalogo hrane priskrbeli ... To so si morali najrazličnejše pripraviti, ker so imeli utrdbe po Jastrebcih. Potem pa so odšli in je atek rekel: 'Mi tak šparamo, ne voščimo

jesti, toti pa pridejo pa samo odnesejo ...' Čez čas pa se je odločil: 'Jaz grem po píti.' Mamiki je naročil, naj skuha velik kos mesa za obed, nato pa se je odpravil peš na Kog.« (M)

Rusi grejo!

»Ponekod so pobrali svinje, pri nas pa kure. Zaradi tega sta pri hiši bila nemir in žalost. Jaz sem bi¹ zunaj in je prišla sosedova mama (Marija Majcen, o. p.) k nam in so se pogovarjali o tem, kaj so Nemci kje pobrali ... Ko pridem tam čez, vidim, da po bregu v Skrvájaku gre vojska, cela kolona. Stekel sem v hišo in zavpil: 'Rusi grejo!' Govorilo se je namreč, da bodo prišli Rusi. Jaz pa sem bil prepričan, da je to vermanšaft – tisti so imeli take rjave obleke – ženske sem hotel le postrašiti. In ni bilo par minut, ko so že prišli gor pri nas ...« (J) – »Slišali smo vik, ko so se ti madžarski predali ... Gori pri Kósovici (v Stanetincu, o. p.) so imeli ogromne bunkerje ... To smo slišali in že smo videli, da grejo gor proti nam, zato smo se zaklenili.« (M)

Bolgari prestopijo nemško mejo

» ... Že so prileteli gor! Planejo z naperjenim orožjem v kuhinjo pri spodnjih vratih pa vse okoli so letali.« (V) »Vse nas je zajela groza. Nekaj so vpili na nas, iz česar je bilo najbolj slišati besedo Nemci ... Nemci!? Mamika je padla na kolena, dvignila roke in v obupu prosila: 'Gospodje, Slovenci smo, Slovenci'² ... Nájte nas spokláti, mi smo Slovenci! Gospodje, mi smo Slovenci!' Potem so preiskali hišo. Neki častnik, strašno kosmat, je odprl omaro; najprej je pobral denar, nato pa vzel atekovo britev in se pred ogledalom, veliko psiho smo imeli, začel briti« (K, V) »Mi smo se umaknili dol v pivnico in smo tam notri bili z mamiko. Janez, on pa je hodil zunaj, on si je to upal ... Jaz pa tako ... sem hotel iti gledat v hižo. Pridem do prikleta gor po stopnicah pa vidim vojake – taki kosmatinci so bili, nič obriti, pa je tisto grozno izgledalo, tako da sem pomislil: kaj je zdaj to!? Oni pa so hoteli vse videti, kaj je kje, kaj je v kuhinji bilo v tistem loncu ... Tisti kos mesa, ki bi ga morali mi pojediti, so Bolgari izvlekli iz lonca.

Še enkrat sem poskusil priti v hižo. Pridem noter –

* Ciril Vnuk, Miklavž pri Ormožu 22, 2275 Miklavž pri Ormožu.

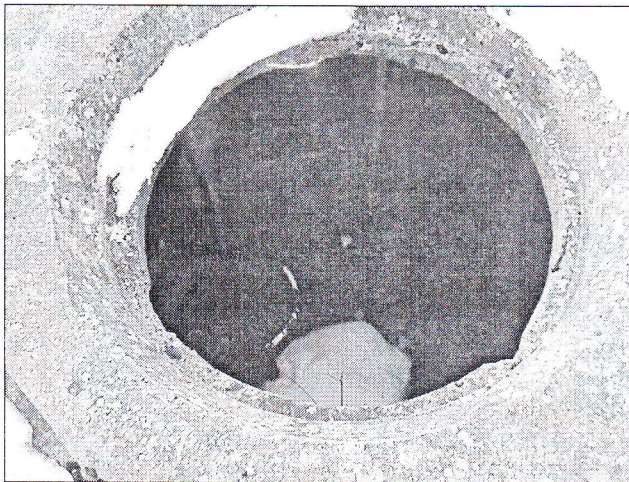
¹ Sedmega aprila 1945 je bila bela sobota, torej sobota po veliki noči. Tako je ves čas trdila sestra Katika, podatek pa je potrjen tudi ob pomoči g. Alojza Trunka, sedanjega župnika pri Miklavžu: »V miklavževski župnijski kroniki je g. Kolenc zapisal, da je prvič kot novi dušni pastir nastopil pri Miklavžu na telovo 31. maja 1945. – Iz tega sledi, da je velika noč leta 1945 bila 1. aprila, cvetna nedelja 25. marca, bela nedelja 8. aprila. – Nedelja Svete trojice je bila 27. maja, binkošti so bile 20. maja. – (7. velikonočna 13. maja; 6. velikonočna 6. maja; križevo – vnebohod 3. maja; 5. velikonočna 29. aprila; 4. velikonočna 22. aprila; 3. velikonočna 15. aprila; 2. velikonočna ali bela nedelja 8. aprila; velika noč ali 1. velikonočna nedelja 1. aprila.) – Včasih so nedelje po veliki noči drugače šteli: bela je bila prva po veliki noči – do vključno pete po veliki noči, nato je bila nedelja po vnebohodu, nato pa binkošti.«

² O tem je večkrat pripovedovala mati; tako je ta Katikin spomin posreden, saj je to dopoldne še hodila kopat »štelunge«.

tam je bila omara na široko odprta pa je tam tiste papirje pa kar je bilo – tisto je gledal in obračal ... Kaj jaz vem, bil je oficir, navaden vojak že ni bil – tak grozen kosmatin, da sem hitro zbežal nazaj dol k mamiki in sem rekel: 'Omaro majo na široko odprto!' Mamika pa tudi ni upala iti ven iz pivnice ...« (V)

Fronta se prebudi

Bolgarski vojaki so v hipu zavzeli položaje pri našem vrtu, ob robu gozda in na škarpi ob cesti navzgor po Pesovščaku ter se bliskovito vkopavali. Začelo je čedalje bolj divje pokati. »Potem pa nekako sredi popoldneva ... še vedno smo bili v pivnici ... Zunaj okoli hrama je pokalo, prava vojna je bila. Gor na podstrešje, streha je bila slamnata, pa so zvlekli puškomitraljez pa so si ga naravnali pri tistih luknjah na svisljih pa so streljali na Bolfenk pa tja vse prek k Žgancu, po tistih štelungah. In oni so jih odkrili, ta nemška vojska, kje so, pa je priletela tista zažigalna krogla in je začelo vse skupaj goreti. (V) »Tu pri sosedu (Ferguli, o. p.) je še zdaj bunker, ki so iz njega skurili vse te hiše dol po Jastrebcih. Tu je Nемец prišel ven pa je s strojnico napravil – čahrst – po strehah, ne? Vsako drugo kroglo pa je imel zažigalno ...« (b. P)

Slika 1: Betonski bunker pri Vičarju v Jastrebcih, februarja 2006. (Foto: avtor)

Hiša v plamenih

»Vse začne bežati ven, vojaki bežijo ven ... Dol pribeži Janez: 'Mamika, hiža gori!'« (V) »Bolgari so streljali, oni pa nazaj granate, to je treskalo, tak da ... 'Né boj se, ne búde strašno!' me je miril vojak. Pri oknu vidim, da so se Bolgari na položaju pri vrtu začeli ozirati. Videl sem, da so enega obvezovali, ker je bil ranjen. Gledam, kako je tisto gortno noter vleklo v mitraljez ... Potem pa je začelo goreti.

Skočim noter – najbolj zanimivo je bilo to, da nisem pograbil česa vrednega, npr. svoje ure, ampak sem

pograbil kolač kruha pa čevlje, ki sem si jih že sam kupil s prihranki, nizke čevlje.« (J) Žal se je pozneje izkazalo, da je pograbil enega Katikinega ... Brezglavi pobeg iz goreče hiše je bil predvsem reševanje življenj, naše imetje pa je bilo prepuščeno ognju. V naglici so pobrali le nekaj malenkosti.

Mati si je v paniki naložila sveže pečen kruh, spregledala pa mene, ki sem kljub hrupu menda spal na klopi pri peči v prednji hiži. Tako mi je Katika pozneje večkrat povedala, da je ona šla nazaj v gorečo hišo po mene. In res, ena mojih prvih spominskih slik je, kako me nekdo med tekom nese v naročju, kako bežijo mimo drevesa ... Oglušujoče pokanje iz vseh mogočih cevi in žvižganje raztrešenih granat se v mojem spominu niso ohranili. »Pa letimo v grabo, v bunker. Potem pa, kakor sem bežal dol skozi skedenj – skednjeva vrata so gorela – vse to je bilo v plamenih! Bežal sem, ker smo vajeni bili, nisem se bal ognja – samo da sem pobegnul dol v rupačo³, vrata se odtrgajo in vse tisto goreče pade dol. Tečem dol po šumi ... Pokalo je, vojaki pa mi tam mahajo, da se moram vreči na tla, jaz pa nisem razumel, za kaj gre, in sem samo bežal.« (V)

Bolgari pomagajo reševati

Naša ostarela Zdravčeva mati pa ni hotela iz goreče hiše. Odločila se je, da je prišel čas zanjo, preveč hudega je že pretrpela v življenju. Tako so jo morali Bolgari na silo izvleči iz pivnice in so jo potem naši odvedli v bunker.

»Že je nastopila vročina, vse je bilo v ognju. Tekli smo v gozd, v naš bunker, sami, brez ateka ... Lahko še povem, da sem nazadnje videl, kako so Bolgari krave spustili iz štale. Svinje verjetno tudi, samo da so jih pozneje polovili in potem zaklali, saj so na palicah imeli tisto meso in si ga ponoči pekli na ognju ... Nam ni ostala nobena svinja.« (J) Ali pa je zanesljivejši ta spomin: »Svinje – tiste pa so tako vse zgorele, čeprav je bilo vse odprto. Svinje ne grejo ven, če gori ...« (M)

V bunkerju

Nekatere vrednejše stvari so poskrili prejšnje dni. Tako so v pivnici pod žitnico, kamor smo se sprva umaknili, zakopali tünko. Dragoceno porcelanasto posodo, poročno darilo tete Jule – obsežen servis s po ducat enakimi kosi raznih krožnikov ter z raznimi skledami, posodami za omake in ovali – so zakopali na več različnih krajih; voz s plugom in brano ter ornícami so potisnili pod drevje v sadovnjak, a na homote so pozabili ...

³ Pod štalami proti Skrvajaku je globlja zajeda, verjetno ostanek nekdanje kolovozne ceste.

Ko smo bili vsi v bunkerju, sta pritekli noter še sosedova mama in hči Ferunika⁴. Tudi ona je z grozo ugotovila, da je v hiši doma pustila sina Frančeka (Franc Majcen, 1944). »Janez je hodil po Frančeka, zato je Ferunika pozneje pravila, da je Janez geruf⁵ od malega Frančeka.« (M)

Sosedova mama je prinesla s sabo ostanek od »žegna«. Druga moja frontna spominska slika je namreč, kako ona z nožem reže rezino mesa od večjega kosa ... Gneča je bila nepopisna. »Mama je sedela na tistem kruhu, ker ni bilo prostora.« (F) A še vedno ni bilo očeta! In to dejstvo je v kolikor toliko varnem zavetju v vseh nas znova in zlovešče prebudilo strah: kje hodi, kaj se mu je zgodilo?

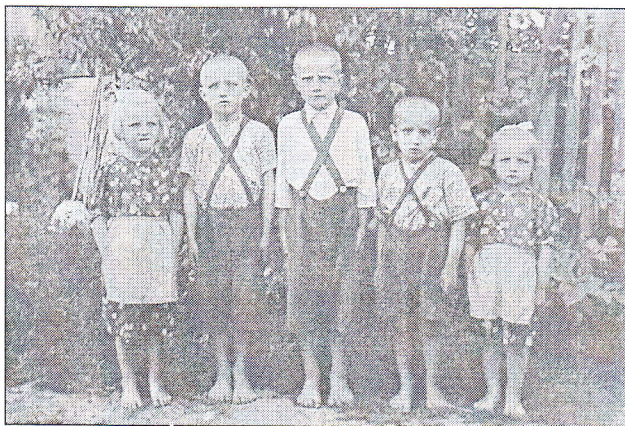
Tragedija pri stricu Petru

Hkrati z našo je zagorela stričeva hiša. Stric Peter, strina in pet njunih otrok ter svak/brat Vanček so se ob začetku spopada prav tako umaknili v pivnico. Ta je imela vhod z dvoriščne strani, obrnjene proti nemškimi položajem. Vhodna vrata so bila z dvorišča pod kotom 45°, na kletnem podboju pa dvojna. Nad tem vhodom je bil nadstrešek. V kleti je bil na nasprotni steni okenjak, a z zunanje strani zavarovan pred krogli z drvni. Iz te kleti zaradi gostega streljanja skoraj ni bilo mogoče priti, kmalu pa tudi ne zaradi tega, ker se je del gorečega ostrešja porušil na zunanja lesena kletna vrata, ki so se vnela. Da bi obvarovala pred ognjem vsaj notranja, sta stric in Vanček s škornjem zajemala iz velikega jesičjaka⁶ kis in z njim polivala ta vrata. Kletni prostor je začela napolnjevati obupna mešanica dima, te kisle pare, monoksida ... »Skoro 300 litrov jesiha so porabili, ko so vrata polivali, da se ne bi notri vžgalo.« (b. P)

Ta boj z ognjem je trajal nekaj ur. Medtem so strina Mimika in najmlajši hčerki, šestletna Marta in štiriletna Milica utihnile, niso se več odzivale; sin Peter (1936) je prav tako obmiroval. Vanček se je odločil prebiti se iz pasti. S stricem sta odprla vrata in Vanček je stekel proti bolgarskim položajem. Ker ga ni bilo nazaj, je za njim stekel še stric. »Potem pa so atek šli pa so Bolgare zvalili noter. To seveda ni bilo preprosto, ker so bili zelo nezaupljivi, saj so mislili, da smo Nemci ... Mama so ostali notri, ker so Bolgari

rekli⁷ ... Tudi jaz sem bil že 95-odstotno mrtev ... Potem so me ti doktorji ali bolničarji zalivali z mlekom ...« (b. P)

Nezavestnega Petra so odnesli bolgarski sanitejci dol k Požganu, kjer so si uredili začasno ambulanto. »Potem pa, ko sem se enkrat po polnoči zbudil, me je pritisnilo scat in sem se odpravil iz hiše. Dva vojaka sta me spremljala z orožjem, puške sta v rokah držala, da ne bi ušel ... Zjutraj pa je oča prišel po mene. Potem smo mi šli na Hrvaško k babici in smo živeli tam.« (b. P)

Slika 2: Stričevi otroci od leve: Marta, Konrad, Peter, Jožek in Milica – verjetno poleti 1944. (Hrani: s. P, b. P)

Nekaj postaj očetove kalvarije

Jugovzhodno od kogovske cerkve se del Jastrebecv imenuje Kalvarija, verjetno zaradi tega, ker naj bi tu nekdanj v davnini stali trije križi, kar je spominjalo na Kalvarijo – kraj Kristusove smrti. Tu čez to Kalvarijo je nameraval iti oče, da bi do kosila prinesel pijačo iz Žmútkove pivnice. A njegov namen je popolnoma spodletel in le zaradi velike sreče se ni sprevrgel v svetopisemski podobno tragedijo; vseeno pa je v naslednjih urah preživel nekaj njenih postaj.

Ko se je namreč bližal po Selah Ciganiji, je tam zašel med žične ovire in druge vojaške pasti; te so Nemci pripravili kot obrambo svojih položajev pri cerkvi; ki so jo spremenili v utrdbo. Nenadoma je ugotovil, da naprej ne more.

Tam nekje na Kalvariji sta stala nemška oficirja, ki se nista nič kaj zanimala zanj, ki je iskal prehod, ampak sta z daljnogledom opazovala stanetinsko cesto in se nečemu čudila ... Kmalu zatem se je očetu nekako

⁴ Verona Majcen Jesenovec, 1926–1994.

⁵ Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar še pozna slovensko besedo gérob, *der Bormund* – danes *varuh, skrbnik*.

⁶ Velika stojčča lesena posoda za kis, zgoraj z vratci in ožja kot spodaj.

⁷ Pepika se spominja stričeve pripovedi: »Vijec je rekel, da je bolgarski zdravnik pogledal in rekel: 'To je mrtvo pa to je mrtvo.' Petra pa mu je dal na roke in mu rekel, naj ga odnese ven; onadva pa sta zgrabila vsak enega fanta (Konrada in Jožeka, o. p.) pa sta ga odnesla, on pa je stal sredi pivnice, tako da sta se Bolgara že vrnila. Potem mu ga je eden od njiju vzel iz rok in ga spravil ven. (s. P)

uspelo v bližini Plohla izmotati iz labirinta in obrnil se je proti domu. A od cerkve se je oglasilo orožje. Moral je začeti iskati kritje, tako je napredoval čedalje počasneje.

Pri Tropu v Ciganiji (danes pri Pokrivaču) se je zatekel za studenec na dvorišču, ker so začele tam okrog padati in se razletavati mine in granate. Ko se je tako tiščal za betonski okvir (tênice), je čez nekaj časa zagledal kokljo s piščanci, ki je vsa razburjena svoje male vodila v skedenj. Umaknil se je za njimi. Na srečo! Nekaj hipov zatem je studenec že nagnila silna eksplozija granate, ki ga je zadela ... Tako ga je rešila pravzaprav koklja. Iz skednja ni mogel nikamor naprej. Bližal se je večer. Izkoriščajoč poznavanje terena, se je oče prebil, dobršen del po trebuhu, v Podgajišče do gozda. Najprej se je zavlekel v robidovje, kjer si je oddahnil in medtem molil, da ga ne bi zadelo, kajti prav te gozdove so Nemci srdito obdelovali z minami in granatami, ker so v njih slutili bolgarske položaje.

Tako se je stemnilo. Po globačah nad Prodnico se je oče prebil v Faroško šumo. Na cesti pri Krču je naletel na bolgarske enote, ki so že od dopoldneva obvladovale ta teren. Z naperjenim orožjem so ga prisilili poklekniti in roke skleniti na zatilju. Tedaj ga je obšlo, da je prišel konec, saj se je dolgo govorilo in pisalo, kako Rusi ubijajo – s strelom v tilnik ... Potem so ga zasliševali: kdo je, kje je bil, kaj dela tu ... »Bili pa so toliko ... kako bi rekla – človeški, da so ga pustili živega ...« (K)

»Bolgarom je rekel, da se piše Vnuk in da ima bunker tam. In Bolgari so mu povedali, da je njegova žena mrtva pa dva otroka ...« (J)

Novica ga je strašno prizadela. Potem je v spremstvu vojaka šel proti bunkerju. »Iz Žgančeve šume je videl, da domača hiša gori. Potem ga je gnal dol v bunker, ki ga je skopal ...« (K) »In on, ko je prišel noter, je rekel: 'Ja, mamika, ti si še živa ...!' To se je tako na glas jokal ... tako se je jokal tistikrat, tako so se mu tresle roke ... Saj še ni bil star – na višku sil je bil! 'Ti si še živa, deca so še živa ...!' Šele potem je razvozlal, da ga je bolgarski vojak zamenjal s stricem Petrom, saj je tam gori bila mrtva stričeva žena ...« (J)

Bolgari niso bili preveč zaupljivi, zato so imeli pri bunkerju stražo. O tem se mi je ohranila spominska slika: vojak razkoračeno stoji nad vhodom v bunker in ustrelj iz puške ... Kljub vsemu je bilo do zgodnjega jutra nekaj srečnih ur, ker smo vsi člani naše družine to noč preživeli.

V begunstvo

Begaj, begaj!

Ko se je začelo daniti, so pričeli Bolgari siliti, da se moramo čim prej spraviti od tod. »Begaj, begaj, begaj! Pet kilometri natrag!« (K) Govorilo se je namreč, da bodo Nemci pripravili protinapad in potisnili Bolgare na hrvaško stran, zato moramo iz Pesovščaka oditi.

»Krave pa icked so se pasli tam po tisti šumi. Voz smo še imeli, ker je na srečo ostal v sadovnjaku nepoškodovan, po homote pa sva šla s Feruniko k njim, ker pri Majcenu hiša ni pogorela. Potem smo krave zapregli. Bikec, ki je bil težek kakih 100 kil, tak za prodajo, je šel z njima.« (J)

»Se je vedelo, da bo to dolgo trajalo, ta spopad. Od nekod je zjutraj prišel sosed Peter Majcen. 'Mi moramo takoj izginiti od tu!' je rekel. Predlagal je, da gremo v Dubravo. Tam je on jabolka kupoval in tako je poznal kraje in tudi ljudi.« (M)

»Atek in Janez sta šla še domov, da sta malo pogledala, kako je bilo na pogorišču ... In sta prinesla od tam kanto z mastjo, ki je ostala pod tistimi predali ogorele in porušene stalaže. Ta kanta je bila zelo ogreta, vsa mast tekoča, in sta jo prinesla dol v grabo. Atek jo je postavil na voz in rekel: 'Zaj pa de šo êden toga držat!' Če že moram iti nekam, nekam proti Ameriki⁸, pa grem jaz!« (V) »Z vozom smo se peljali po Skrvájaku in teh gmajnah. Bila je bela nedelja in nihče za to ni vedel ... da bi še jedli žegen, kot smo ga včasih ... Pri Skendrovih⁹ v Ameriki smo se ustavili in podojili krave ter si tam skuhalo mleko. Bolgari so neprestano silili: 'Begaj, begaj, begaj!'« (K)

»Jaz sem moral na kólah, ko smo se peljali, držati tisto kanto z mastjo, da se ne bi prevrnila. In sem imel s šurcem pokrito, zato sem imel ves šurc masten, ker je tista mast gor pljuskala ... Grozno! Tisto, kar sem imel na sebi, je bila edina moja obleka, vse drugo nam je zgorelo, ne? Vse je v hiši ostalo. Potem pa smo tam nekje imeli zajtrk, nakar smo šli naprej. Pa smo prispeli v Dubravo h Kocenu, kjer smo se nastanili. Pri tej hiši nas je bilo šest ali sedem družin, samo so nas dokaj dobro sprejeli. Razumeli so, da je vojna, da nimamo kje biti. Otroci smo bžikali okoli, odrasli pa ... kaj vem, eni so se bali, da jih ne bi vpoklicali v vojsko – tam pa se tako vse hitro neha ...« (V)

⁸ Jugozahodni zaselek vasi Stanetinec na Hrvaškem, od koder je bila doma strina Mimika.

⁹ Domače ime za Novakove; Anton Novak je bil pozneje poročen s Tratno Mimiko (Marijo Kolarič) iz Pesovščaka.

Pri Kocenovih

»Stari Kocen je bil Martin, njegova žena Gerika, mladi pa Gustek, Ludvik, Franček; Gabrica je bila najmlajša. (K, F) Pri tej hiši so dobili zatočišče tudi Majcenovi in Žgančeva Marica z Albinom in drugi, vseh nas je bilo okrog 30. Trije Koceni so se skrivali pred tem odločilnim spopadom na naši strani pri Žgancih ... Takih primerov je bilo še nekaj.

»Teh fantov se dobro spomnim. Takrat so že dedi bili, odrasli. S Hrvaškega so prišli sem, da so se izognili vojski. Tu pa so bili tuji državljani; niso bili prijavljeni.« (M) Eden Kocenovih fantov naj bi hodil celo vasovat k Marici, pa tudi drugi so bili dobro seznanjeni z jastrebskimi razmerami in so poznali vlogo posameznikov.

Bil je »njihov«

»In ko so tam zagledali Jastrebčana, imenujmo ga X, je nekdo začel vpiti: 'X, pútu! X, pútu!' Nekaj dni pred tem spopadom so namreč prišli Nemci po tega X, ker je poznal vse mostove, ki jih je treba porušiti, ne!? Pri Požganu so ga minirali, tam gori, kjer imamo mi travnik (v Prodnici, o. p.) je bil lesen – to so vse razmetali. Tako so porušili v glavnem vse ... Potem je bil nekaj dni z nami pri Kocenu in so že prišli središki partizani, ko so zvedeli, da je tam. Eden si ga je navezal in ga gnal v Središče – on na kolesu, ta pa je moral bežati za njim iz Dubrave ... Potem je bil menda dalj časa zaprt ...« (M)

»Naj rečem še to: V Dubravi je bil tudi Jastrebčan, imenujmo ga Y. On je imel dve kapi, eno civilno in eno partizansko. In ker je bil ranjen – njega so ranili nekje doma – si je na glavo dal titovko ali ono drugo, kakor je bilo kdaj treba ...« (M) »Y je bil ranjen v glavo, imel je obvezano, in je tulil tam notri v tisti sobi pri Kocenovih. Grozne bolečine je moral imeti. Tega se dobro spomnim, saj sem takrat prvič videl partizansko kapo z zvezdo.« (J)

Štefičina¹⁰ smrt

Pri Kocenovih nas je zadela še ena tragična novica. Ko se je začel v Jastrebcih odločilni boj, so se vujček Jakob Žganjar in njegova družina najprej skrivali v domači kleti. Toda bitka se je stopnjevala, zato so se sredi popoldneva odločili zapustiti dom in se umakniti v bunker pod Orešnikovimi goricami. Ko so se prebijali od doma po klancu, so med pokanjem zaslišali v zraku čuden zvok, ki se je naglo približeval, in potem je nad njimi eksplodiral šrapnel¹¹. Sestrično

Štefico je ena krogla usodno zadela od zadaj v pleča¹² in se ustavila v pljučih. Težko je dihala, na ustih se ji je pojavila krvava pena. Spravili so jo do bunkerja, kjer pa ni mogla ostati. Zato so se odločili za umik k Štamparjevima Jožeku in Trezi dol v grabo na drugo stran, k Pukšiču, in želeli spraviti Štefico tja. Tam, kjer je (bil) konec Košarkinih goric, jim je omedlela.

Pri Štamparjevih so jim dali na voljo sobo, zadhižo, in vse svoje imetje, tudi tünko, ker sta rekla, da onadva gresta v bunker. Potem so začeli mrzlično iskati zdravnika, da bi Štefici pomagal. Medtem se ji je spet vrnila zavest. »Grozno se je jokala in kričala: 'Gdā de dōjšo doktor, gdā de dōjšo doktor ...?!' Dolgo se je mučila, pa se menda ni učakala doktorja, tega se ne spomnim, in je tisto noč s sobote na nedeljo umrla. Bila je stara 14 let.« (K) Vujček in Pukšič sta potem izdelala trugo in Štefico so začasno pokopali za koruznjakom pri Pukšiču. Potem so se morali umakniti na Hrvaško.

Slika 3: Vujčekovi (Žganjarjevi) otroci od leve: Mimika, Štefica in Tonček – okrog 1942. leta. (Hrani: K, F)

Krste za Vnukove ženske

»Pri Kocenovih smo imeli tudi naše krave, ki so jedle njihovo krmo. Nismo ves čas bili vsi skupaj, cela družina. Mati so bili pri Justini Orešnik, svoji sestrični, mamika pa je bila z najmlajšima otrokoma pri vujecu Jakobu Čurinu v Godenincih ...« (K)

¹⁰ Štefanija Žganjar (1931–1945), drugi otrok Jakoba Žganjarja.

¹¹ Po izumitelju Šrapnelu, okrog 1880, poimenovana tempirana (časovna) granata, ki eksplodira nad zemljo in lijakasto razprši mnogo krogel (po LCZ, 1998).

¹² Tega in druge podatke o nesreči posredovala sestrična Mimika (Marija) Žganjar, por. Pokrivač, Štefičina mlajša sestra (1934–2006).

Oče in Janez sta najprej poskrbela za to, da so pri Veselkovih v Stanetincu izdelali krste za stričevo ženo in njuni hčerki, Marto in Milico. »Z atekom sva delala pri Konzulovih¹³, na strininem domu truge. Tudi Vanček, njen brat, je pomagal; on je bil sodar. Tako smo delali tri truge. Atek je delal truge že prej, ko je delal pri Bolfenku; za Tropa jih je delal doma, zato je znal trugo zarisati ... Tako smo tam deske pohoblali in jih razžagali in skupaj zbili te truge ...« (J)

Potem so jih spravili do strica v Pesovščak, skopali ponoči pri češnji za hišo skupen grob ter pokojne začasno pokopali. Pravi pogreb je bil šele konec junija, ko so jih prekopali na kogovsko pokopališče.

Tudi na hudo se navadiš

V hiši pri Kocenu je bila velika gneča. »Midva z atekom sva spala v štali, v jasliah poleg krav, ker je bilo še hladno – samo da sva bila malo na toplem. Krave so se z rogovi nenehno dregale, ker niso bile le domače, ampak tudi naše pa tisto tele ...« (J)

Drugače pa je bilo življenje pri Kocenu skromno, primanjkovalo je hrane. Tisti kruh od doma smo pač prehitro pojedli. Skuhali so kako juho, najpogosteje prežganko. Na srečo je naša krava, ki se je otelila dva meseca pred tem, dajala vsak dan nekaj prepotrebnege mleka. Starejši bratje so se že sami znašli, ko so stikali okoli. »Tam smo pasli po tistih gmajnah, bilo je zgodaj spomladi, in smo potem mleko pili. Tista telica nas je takrat preživljala ...« (M)

V bolgarskem zaledju

Za fante je bil to napeti čas. Najstarejšega, Janeza, so Bolgari takoj vključili v delovne enote, ki so kopale strelske jarke in druge vojaške objekte v Vodrancih in po Vitanu. »Od Kocena pa smo hodili grabnov kopat za Bolgare, da so se vkopavali. Do Vitana smo hodili in kopali vse tam okoli. In smo šli tam nekje ... kaj jaz vem, cela skupina nas je šla z motikami in lopatami, da smo kopali pri Flegeriču. Ko smo šli mimo Lista, smo videli, kako so čreva visela tam okoli po drevju ... In smo se pogovarjali, da je to Listov Viljem, tisti, ki je bil za Nemce.« (J)

»Tam smo šli okoli in smo na Vitanu kopali jarek pod vodstvom Bolgarov. Med delom so nas obstreljevali Nemci z granatami s Huma. Kar zadonelo je: bummm! Bolgarski oficir je zavpil: 'Lezi, lezi!' Vsi smo se morali uleči, jaz pa sem bil radoveden, kje bo zdaj usekalo ... Potem pa: zzzzzz! nato pa: bumfff! Tudi to sem videl, kdaj je bolfenski cerkveni zvonik padel. V sredino ga je zadela granata in ga je podrla, prekopicnil se je. To so taki živi spomni ...« (J)

¹³Domače ime Veselkovih v Stanetincu.

Porušili so ga topničarji iz Dubrave. »Bili smo radovedni tega streljanja in smo gledali. Tam so bili postavljeni topovi – bilo je menda sedem ali osem topov – in ti so od tam streljali na Bolfenk, na cerkev, ne? V zvoniku pa so se zadrževali Nemci. Tu so imeli svojo postojanko in lep razgled – vse dol do Središča in prek v Zagorje. Pa sva z Milanom hodila tam nekje po tistih gmajnah in sva gledala topove ter videla, kako se je zrušil zvonik. Videla sva, kako se je skadilo ... Tako so jih spravili dol.« (V)

»Tam v tisti gmajni je bilo polno artilerije – tista, ki je na Kog streljala od tam. Ja, kako smo to gledali! Okoli cerkve – to so vsepovsod eksplodirale granate v goricah. Kar kadilo se je včasih, ko so imeli tak napad ... Nazadnje pa so zvonik le zadeli. Potem pa se je kadilo!« (M)

Fantje so se znašli po svoje

»V Dubravi so se organizirali neki odbori, ki so začeli hraniti te begunce. Mi bi morali iti h Kóšaki – zdaj so tam drugi ljudje, mlajši – in je atek hodil gledat tja in je povedal, koliko nas bo prišlo jest. Potem je stara že kričala ko vrag in se je atek vrnil in rekel: 'Gnês námo nič jeli!' In smo potem pri Kocenu ... neko prežganko nam je napravila in smo tisto imeli za kosilo. Tako smo živeli, dokler smo bili na Dubravi.

Potem pa smo šli k sorodnikom v Godenince, kjer je že boljše bilo. A tu je bila vojska, zaledje, zato so imeli najrazličnejše živali – ovce, konje, svinje – vse so imeli. To so po potrebi klali in so po hišah kuhali za fronto. Tu je že boljše bilo ...« (M)

»Tam so bili Bolgari in jaz, fant, sem se smukal tam okoli in eden mi je dal puško, da sem streljal v neka drevesa ... Dobil sem tudi hrano. Imeli so sladko hrano, neke špagete, neke makarone so imeli. Tako sem se pogosto prehranjeval tam.« (J)

Bolgari v zaledju so tudi prepevali. Tako so se naši fantje naučili njihovo narodno Šumi Marica¹⁴. Navedem naj samo prvo kitico, ki jo tu zapišem v približni latinični transkripciji: *Šumi Marica/ okrvavéna/ plače vdovica/ ljúto ránena./ Marš, marš, générale naš./ raz, dva tri, marš vójnici.*

»Oni so nam dajali hrano. Samo to je bilo vse tako mastno, notri špeh na kocke ... mastno ... taki golaži so bili v glavnem.« (M) Pozneje so nam dovolili, da smo začeli hoditi na dom – dom, saj so bile le ruševine! »Se spomnim, da je atek prinesel od doma berivko, domačo solato, ki jo je posejala mamika na

¹⁴Marica, reka v južni Bolgariji, mejna reka med Turčijo in Grčijo; znana tudi po bitki in turški zmagi nad makedonskima fevdalcema Vukašinom in Uglješo pri Černomeni leta 1371, ki velja za začetek turškega prodiranja na Balkan (po LCZ, 1998).

vrtnu, preden se je začela fronta. Bila je taka lepa mlada ... da smo že imeli svojo ...« (V)

Dubrava–Godeninci in nazaj

V begunstvu smo bili osem tednov. Medtem smo večkrat hodili k materinemu ujcu Čurinu v Godenince. Tam je živela tudi njegova hči in moja krstna botra Micika. Ona je bila materina sestrična in je prevzela to vlogo namesto Petra Orešnika iz Ciganije; ta je bil boter vsem drugim bratom in sestrama, meni pa ne, ker je bil med nemško okupacijo pregnan na Hrvaško.

»Mati Katika so hodili v Godenince in so si vedno nekoga vzeli s sabo. Tudi jaz sem večkrat šel zraven. Enkrat pa sem jim napravil komedijo, da so me iskali, celo po potoku, z grabljami. Niso me mogli najti, saj sem odšel od vŕjeca v Dubravo. Takrat je bilo še polno vojaštva, Bolgarov, mi deca pa smo tam okoli kotlov hodili, kjer so vojaki kuhali, in to je bilo pravzaprav zelo zanimivo, ne? Vsepošod me je iskal tudi atek, jaz pa sem se potem zvečer pojavil v Dubravi. Najbrž sem bil tudi pri Debelčevi Justini, ker so oni našim povedali, da sem se odpravil v Dubravo, kamor sem menda prispel z Milanovo pomočjo, ne vem točno. Tako me ni bilo treba vlačiti iz potoka, kot so se na tihem bali.« (V)

Pri ujcu Čurinu sta oče in Janez iz bresta oblikovala lesene dele homotov ter poiskala drugo jermenje zanje; od domačih, ki jih je uničil ogenj, je bilo uporabno le okovje.

Prva vračanja so bila nevarna

»Potem smo že lahko šli v domači kraj. Nismo imeli kje spat. Sosedova hiša je edina ostala, kar je bilo res nenavadno; Hanžaličeva je tudi pogorela – to je vse zgorelo, ostala je Borkova, a poškodovana, druge pa vse, po celi vasi ... samo dimniki so gor štrleli! Zanimivo, dimnik pa je ostal ...« (J)

A biti si moral zelo previden, saj je vsepošod ležalo vse polno neeksploziranih bomb, min in granat, nabojev in eksploziva v raznih oblikah. V takih pločevinastih škatlicah, premera kakih deset in visokih kak centimeter, so bili v tanko belo gazo zaviti okrog dva milimetra debeli in naluknjani medeno rjavi kolobarji smodnika za minomete. Spet druge so bile iz podobne snovi narejene ploščice, dolge okrog 10, široke 2 in debele 0,3 cm.

»Nekoč sem šel v Godenince, ko še nihče ni hodil, prvi sem bil doma. V gozdu pri Benetkovem križu¹⁵ – tu je bilo orožja – od pištol do streliva, vojaških kocev

– koliko je tega bilo! Šel sem tako narahlo, ker so pravili, kaj vse nastavljajo ... Tako narahlo sem šel domov, nato pa nazaj in sem povedal, kako je doma.« (M) Krave so pasli že v Godenincih, kjer so bili Čurinovi travniki, torej čedalje bližje doma.

Zakaj ga nismo pojedli sami!

Na domači njivi je odgnala detelja in so jo kosili ter vozili v Dubravo oziroma v Godenince. Na enem takih obiskov smo izgubili tele. Janez je pasel krave in tisti bikec je skakal tam okoli, ko sta prišla dva bolgarska vojaka in zahtevala, da tele naveže in ga žene z njima.

»Mamika je kuhala pod hrastom krompir na trinožniku. Šla je tja, pokleknila pred tega oficirja in prosila: 'Imaj dušo, dévet ljúdi mam za nahraniti!'¹⁶ (K)

Seveda se je tudi oče uprl, a sta vojaka zapretila z orožjem. Nato si je tele Janez navezal in ga v njunem spremstvu gnal do Kerenčiča v Jastrebcih, saj so pri Topolovcu pripravljali miting; tako je tele gotovo še tisti dan končalo v vojaškem kotlu. Janez je tam zahteval, naj mu vrnejo vsaj povodec, pa so ga z jasno kretnjo hitro prepričali, da je lepše čim prej oditi. Oče se je potem pritožil pri Borku, kjer je bil lokalni sedež odbora OF, a se ni nič zgodilo ... Znova se je pokazalo, kako smo bili naivni, da si tega teleta nismo privoščili pri Kocenovih.

Osvoboditev – goli in bos, a vsi živi!

Osvoboditev v začetku maja smo dočakali pri sorodnikih v Godenincih. Tu je menda središki odbor OF ta dan pripravil veliko slavje blizu Krambergerjevih, približno tam na bregu, kjer je danes nogometno igrišče. »To so tam po kmetijah v Godenincih v cimpletih v krušnih pečeh spekli meso – vseh vrst meso – in so ga potem vojaki peljali na tistih cizah s konji gor v breg. Naenkrat so začeli konji dirjati in enemu so se tiste cimpleti vruhnile dol ...

Čeprav je bila osvoboditev, smo mi morali biti še tam, saj nismo imeli kam iti. Ker je Majcenova hiša ostala, so nam pozneje ponudili svojo zadhižo in smo tam živeli.« (M)

»Tisti čas smo spali pri sosedu na štalah, pa tudi mati so tam živeli. Je pa bilo tako hudo, da sta Ferunika in Katika hodili celo do Lešnice prosit zabele, da se je lahko kaj s čim zabelilo.« (J)

Ko smo se vrnili v domači Pesovščak, je bilo treba najprej pospraviti razdejanje. Ni bilo kje kuhati, zato si je mati sprva uredila svojo »kuhinjo« kar pod starim

¹⁵ Križ stoji še danes na gozdnem robu ob kolovozni cesti, ki vodi iz Pesovščaka proti Godenincem; zanj skrbi Vančekov sin Janko Klánjčar.

¹⁶ Trudila se je po hrvaško, da bi jo bolje razumel.

hrastom, ki je rasel pod nekdanjimi štalami. Skromne obroke je pripravljala na preprostem železnem »tránfusu«¹⁷, trinožniku. Pozneje so od nekod pripeljali precej izdelan litoželezni štedilnik na treh, bolje reči dveh nogah, ki so ga nekako podložili, da je potem stal v kotu med butanimi zidovi nekdanje štale.

Iz ruševin

Povsod so mrhovinarji

Nekateri posamezniki, ki so bili bolj iznajdljivi, so izkoristili našo odsotnost v času begunstva in pokradli, kar je še vrednega ostalo. »Atek je imel tri kubike češnjevih desk, ki niso zgorele, saj so bile zložene in pokrite doli ob gozdu pod štalami, tudi Bolgari jih niso razvlekli. Pa so izginile brez sledu! To so verjetno napravili domači ...

Tudi posamezniki s Hrvaškega so stikali po pogoriščih. To je pravila pred nekaj leti Liza¹⁸: »Neki moški je prišel k nam in vprašal, če bi lahko kolo od vašega zdênca shranil pri nas, ker tega železnega ne bi mogel nositi tako daleč. Z našim starim sva rekla: Tega pa ne delaj, ker jim je vse zgorelo ...« (K) Drugače pa so vojno škodo popisale posebne komisije, vendar prave odškodnine ni bilo nikoli.

Najprej streho nad glavo

Hišo so začeli obnavljati kar na starih temeljih in pustili večino zidov. Naši zidarji so bili sorodniki Čurini, stari ujec Jakob pa tudi Franc, in seveda Jakob Kolarič – Tratni. Odločili so se za ločeni stanovanjsko in gospodarsko poslopje ter dali prednost prvemu. Zasuli so pivnico, ker so jo načrtovali na drugem kraju.

Primanjkovalo je delovnih rok, saj so si tudi vsi drugi prizadeti sovaščani želeli čim prej urediti vsaj minimalne razmere za življenje. Vendar je vladala med ljudmi nenavadna solidarnost, pomagala je mladina, celo otroci. Po mnogih tragičnih vojnih dogodkih je ljudi napolnilo novo upanje na mirno življenje.

Vrnitev tete Magde

*Oh, kako je dolga, dolga pot/ iz tujine pa do doma!
Cesta bela je tako/ sonce sije na zemljo,/ na to dolgo,
dolgo pot!*

Na pot proti domu

Zavezniki so zasedli Straubing 28. aprila 1945. Kar nekaj dolgih tednov je minilo, da so taboriščnike

začeli odpravljati v njihove domovine. »Ko so prišli po nas, takrat bi morali stopiti na avto, ne? Vsak pa bi si rad nesel s seboj, kar je prinesel tja, kar je imel. Amerikanci so rekli: Samo da si glavo neseš domov, samo pojdite! Prišli so in so jih nekaj odpeljali, nas pa pustili. Tako smo se mi naložili šele, ko so tretjič prišli po nas.

Tam je bila družina, neki Jordan so se pisali, tisti pa so imeli vse s seboj, kar si lahko misliš – še žehitar so prinesli! Stari je bil že zelo onemogel, bila pa sta še Lojze pa Micka. Malo sta bila prizadeta, ena hči pa je bila v drugem lagerju; tista je bila normalna, pa mati je bila pametna ... Potem pa so tisto prtljago, tiste zaboje, naložili na tovornjak, ne? Amerikanci so starega gor spravili – sedel je pri tistem, drugi njegovi pa so tam ostali. Potem pa v Radovljici ... tam pri neki baraki je imel tisto svoje zloženo in je poleg sedel.« (s. P)

Iz Straubinga so jih zavezniki s kamioni prepeljali do železnice v Degendorfu, od koder so nadaljevali pot proti domovini. »Peljali smo se v živinskih vagonih. Vlak so vlekle tri lokomotive – dve spredaj, ena zadaj, toliko nas je bilo! V Degendorfu je bilo zbirališče Jugoslovanov. Takrat, ko je bila tam naša teta Mica (Marija Pokrivač, o. p.) – to nam je pozneje pravila – takrat je bilo tam dosti Srbov. Ko smo prišli mi, jih ni bilo več. Teto Mico so odpeljali avgusta 1942 in je bila menda v sedmih nemških lagerjih. Ko so v Degendorf pripeljali nas, je ona že odšla domov ... Ti Srbi so imeli sliko kralja Petra pa so peli in tisto dvigovali, eden naš Slovenec pa je šel in jim je tisto sliko strgal iz rok in pobegnul z njo. Potem pa so nekje skozi okna skakali, da so ga lovili ...« (s. P) Tudi tu so se že kazali različni pogledi na kralja.

»Kake tri dni smo bili v Degendorfu. To je bila graščina, oficirska šola je bila prej notri. Še zdaj slišim včasih po radiu za Degendorf ...« (s. P)

Pozdravljeni v domovini!

»Naj povem še to, kako smo šli domov. 25. julija smo bili v Radovljici, konec julija. Gorenjci so nas zelo lepo sprejeli. Pripravili so nam miting, na katerem je govoril neki partizan. Tam so bili tudi drugi partizani – možje od nekih pregnank, ki so bile z nami ... In je eden od njih imel govor – kako naj ne mislimo, da je vsepovsod tako lepo ostalo, kot naša lepa Gorenjska. Je rekel: ponekod so cele vasi požgane, ne? Pa kje smo si mi to mislili ...!« (s. P)

O domačih razmerah niso imeli niti pojma, čeprav so marsikaj slutili. »Potem smo prišli v Celje. Tam pa so bili ... so se vračali domov ujetniki iz stare Jugoslavije, ki so tudi bili v Nemčiji, ker so jih enainštiridesetega zajeli, pa so bili tam gori. Potem so

¹⁷ Der Dreifuß (nem.), trinožnik.

¹⁸ Elizabeta Sever iz Vodrancev, 1914–2004.

tem jetnikom jemali, kar so imeli – neke koce, cel kup kocev so imeli pa jih tja zmetali. Tudi nam bi jih, pa smo mi imeli vanje zamotano naše imetje, da smo vsaj nekaj odnesli. Mama je rekla: 'Saj ne vemo, če bomo doma kaj našli!' Iz blazine je gori stresla perje v kovček, ki je ostal tam, blazinišče pa je domov odnesla. Jezus Kristus, smo bili siromaki! Potem pa smo ... Nam trem niso imeli kaj vzeti, ne?

Potem smo se pripeljali na Hajdino. Tam pa je bil železniški most podrt ... Neki ljudje so nam posodili ročni voziček, da smo si peljali tisto svoje na Ptuj, potem pa smo morali voziček odpeljati še nazaj na Hajdino, ne? Naša mama je mislila, da bi se peljali k Žličarju (poročen je bil z očetovo sestro, o. p.) v Pavlovce, a je tisti vlak odpeljal, zato smo se pač peljali v Središče. Na Ptuj smo stopili na vlak pa so tam takoj ljudje začeli spraševati, od kod gremo, kam ... pa tako. Potem pa je mama povedala, kdo smo, pa je bila neka ženska in je rekla, da je ona te moške (Kerenčičevo skupino, o. p.), ki so bili postreljeni, poznala, da jim je še jesti v zapor spravljalna ... Potem pa je prišel nekdo in rekel, da tem, ki se vračajo od kod, delajo premetačino¹⁹. In je tista ženska rekla: 'Če imate kaj takega, da bi vam lahko vzeli, dajte meni.' Mama je vzela ven tisto atekovo uro, ki jo je dobil pri birni ... Košar mu je bil kum, ne? Saj menda ni več šla ... Tisto je njej dala ... Cule smo odprli, tistih nekaj cot, ki so notri bile, tisto smo imeli ...

Potem pa smo prišli v Središče pa zagledam tam Faláčkovo (Ružmanovo, o. p.) Justino in Roberta, ki sta stopila z vlaka. Onadva sta povedala, da nimamo kam iti, da nimamo hiše, da je vŭjna mrtva pa deca ... Potem pa smo šli domov ...

Tu gor po Pesovščaku smo prišli do Erjavčevih. Tam je prišla ven pokojna Justina in je rekla: 'Magda, nimate kon iti, hóte k nam, bote pri nas prěspali ...' Potem smo šli tja, saj smo bili utrujeni. Drugo jutro pa je prišel Videc²⁰ pa je pregovoril mamó, da smo šli k njim. Tako smo potem bili pri Videcu, nato pa pri Žgančevih ... Potem pa si je vŭjec Peter napravil tisto zadihŭžo, pa smo šli k njemu. Ido pa je mama odvedla k Žličarju in je bila tam. Nismo imeli kje spat. Tiste zasilne postelje smo imeli, ki jih je vŭjec nekje dobil – dve postelji, na eni sta spala Jožek pa vŭjec, na drugi pa midve z mamó. Potem pa je nekoč tja prišla Ida, pa ne bi rada šla več nazaj, jokala se je ... Kaj vse to ni bilo!«

Z veliko muko smo 1948. leta toliko napravili, da smo imeli pokrito hišo pa urejeno kuhinjo. Pa mama je

kupila od Pevčeve Milice eno posteljo, ki jo je ona podedovala pri Žgancu, ko so se delili, meter široko ... Na tej postelji smo potem vse tri spale ...« (s. P)

Počasi raste dom

Milanova srečna nesreča

A nesreča nikoli ne počiva in tako se je ponovno oglasila pri naši hiši. »Krave smo imeli doma in smo jih pasli na Faroškem, tudi po Faroških njivah. Tam pa je bila nastavljena mina. Pri njej je bila zapičena palčka pa napis je bil gori ... takšna tablica je bila. Kaj je pisalo, ne vem, ker nisem znal brati, saj je bilo napisano v bolgarskem (morda ruskem, o. p.) ali kakšnem jeziku. In tisto nam je bilo napoti, ko smo pasli krave, ne? Tam si moral paziti, da niso krave šle na tisto. Jaz sem že večkrat sprožil takšne granate. In sem vzel dolgo palico pa sem iz bunkerja ... teh je polno bilo ... tolkel z njo po tistem – ni počilo. Nato sem palico nastavil tako, da sem porinil tisto vstran, pa tudi ni počilo. Potem sem pa šel ven in sem tisto narahlo dvignil ... pa malo obrnil sem in tja ... pa sem rekel – drugi pastirji so namreč bili vsi poskriti, ne? ... da se ne bi kaj zgodilo. Potem pa sem rekel: Eh, vé pa je to čista prážno! Pa sem tisto reč tako vstran vrgel, dva metra menda, mogoče dva in pol ... In videl sem samo, kakšna jama je nastala ...« (M)

Močna eksplozija je raztreščila protipehotno mino. »Potem pa je dobil špliter v stegno in je zavpil: 'Dečki, ste čŭli, kak je počilo!' Manjši drobci so ga oplazili še po glavi, zato mu je začela teči kri po čelu in obrazu. Potem je tak krvav prišel domov in smo bili vsi prestrašeni zaradi tega, kar se je zgodilo. Atek ga je spravil v Ormož, kjer je ostal nekaj dni v bolnici.« (V) To se je zgodilo julija 1945, ker so dozorele marelice na našem vrtu. »Na vrtu smo imeli zelo veliko drevo – marelico, in to je bilo vsako leto sadežev, da je bilo vse rumeno ... take dobre marelice!« (V) S košem teh sadežev, ki jih je nesel v Ormož, se je oče zahvalil primariju bolnice, ker je operiral Milanovo nogo.

Atek in Janez imata polne roke dela

Janez se je vrnil k svojemu mojstru. »V tisti skupini vajencev sem bil najstarejši. Dobro se spomnim, kakšno srečo sem imel, da sem ostal pri življenju ... Tam ni bilo električnega priključka in smo imeli take tri kljuke, da smo jih obesili na trifazni vod ... Ko sem nekoč obešal že tretjega, mi je spodrsnilo; močno se je zaiskrilo in padel je na tla! Po nesreči sem naredil kratek stik ...« (J)

Domača mizarja sta imela polne roke dela. »Potem smo spet delali pri Podgorelcu na Lešnici. Atek in ta mojster – ker se je atek pri njegovem očetu učil,

¹⁹ Preiskava, pregled, navadno s posebnimi policijskimi pooblastili.

²⁰ Mlinar in kmet s hrvaške strani, iz Stanetinca.

pri starem Podgorelcu – sta se dogovorila, da se napravijo pri njem okna in vrata za obnovo naše hiše. Tako sva naredila ta okna in vrata, ki še zdaj stojijo, samo bolj slaba so že ... Vhodna vrata sva pa delala na Tropovem v Ormožu. Tudi Trop – on je bil zajet nekje v Holandiji in je pozneje prišel iz ujetništva ter spet vzel obrt – tudi on je dovolil, da sva delala vrata; napravil pa sem tudi lopar za kruh, velik, za velike kolače, haha! ...Tista vhodna vrata, ki so še zdaj na domačiji, sva z atekom nesla iz Ormoža. In če tista vrata dvigneš, imaš zadosti, če jih samo predeneš! Ja, tisto sva vlekla po bližnjicah iz Ormoža ... Na rúčah, ja, hahaha! Pomočnik sem postal šele naslednje leto.« (J)

Po gramoz in pesek v Obrež

Ko smo delali naslednjo pomlad novo pivnico, je bilo treba navoziti veliko gramoz. »Atek je zgodaj nahranil krave, nato pa: 'Milan, vstani, grema po šoder!' In sva s kravami vozila gramoz iz Središča. Ne vem, zakaj je vedno mene poslal k lastnikom teh šodnic ... Te so bile prek proge v Obrežu. Reklo se je samo – tam pa tam je doma ... Neka Rošnova, Ftičarjeva – tega se še zdaj spomnim – samo teh ljudi že ni več, to so takrat živeli, zdaj pa so se rodovi menjali ... Vedno sem moral iti jaz, potem pa: 'Zákaj vi to núcate?' Potem pa vsakemu razlagati, da nam je vse zgorelo ... Nazadnje so rekli: 'Te pa si nakóplite!'«

Enkrat sva peljala in je bil neki praznik – ne morem reči kateri – ni se v glavnem delalo. Potem pa so ti feštarji²¹ prišli po cesti, nama pa je kolo padlo skupaj²², tu nekje, kjer je sedaj središka zadruga. Potem sva šla kolo prosit, in ko vsa ga dobila na pósodo, sva ugotovila, da ni prave velikosti. Natakiniti so nama ga pomagali tisti feštarji, neki Ružmani iz Dubrave. Potem sva imela eno kolo večje kot drugo. Ko si peljal naravnost, je bilo še v redu, kakor pa je šlo malo v ovinek, pa je že zlezlo z osi. Pa si spet vpil: 'Stavi!' Pa drog sva imela s seboj, da sva popravljala. Tu gor po šumi, ti ovinki, to je neprestano bilo treba kolo gor spravljati. Zgoraj pa je bil gramoz ...

Ja, krave so se tem naporom privadile. Ko sva peljala gor po teh šumah, jih nisi priganjal, vmes so počivale. Pripeljale so enkrat dnevno, drugo jutro pa spet po gramoz.« (M)

Gradimo gospodarsko poslopje

Za gospodarsko poslopje so posekali tudi veliko primerne hrastja, ki ga je bilo v našem gozdu

dovolj. Del temeljev so zgradili iz kamna; tega so pridobili, ko so razdrli kar globok, a opuščen studenec pod sadovnjakom. Kako smrtno nevarno delo je bilo to – ko so v lesenem zaboju, bil je za municijo, na vrveh z lesenim škripcem dvigali težke kamne, spodaj v globini pa je bil človek – o tem ni nobeden razmišljal. Potem so na te kamnite temelje zgradili butani zid, v katerega so vgrajevali kite, spletene iz svežih gabrovih vej; te so imele vlogo kot železo v armiranem betonu. Posebno na ogalih so jih dobro povezali in učvrstili s količki.

Na novo, iz kamna grajeno pivnico, so naredili betonsko ploščo; na njenih štirih vogalih so sezidali opečnate nosilne stebre za ostrežje, med njimi pa je nastala parma. Ta del poslopja je pravzaprav postal najtrdnjši. Med parmo in štalo je dobil prostor skedenj. Dvoriščna stran strešne konstrukcije leži na gornjem delu na butanem zidu svinjske kuhinje, na spodnjo stran pa na močnih hrastovih stebrih. Tudi vse drugo na zidovih in stebrih ležeče tramovje je hrastovo, le škarniki in vmesni »stol« so iz smreke ali bora iz Loga oziroma ostankov »našega«²³ bunkerja. Poslopje je tako še danes, le butana štala je bila pozneje obnovljena s podzidavo (betonski temelji in opečnati zidovi), prav tako pa tudi ostrežje nad skednjem in parmo (po neurju, ki je na streho podrlo dvoriščni oreh poleti 2006).

Pri mojstru na Lešnici

Janez je 1946. leta postal mizarski pomočnik pri zelo strogem mojstru Podgorelcu na Lešnici.

»Ko je prišel v delavnico – če nismo imeli kaj delati, smo samo skakali pa tisti odpadni les postavljali pokonci ... In nekaj tega ti ostane v krvi, da ne moreš gledati neurejenosti. Mojster je imel tudi mlatilnico in je hodil okoli mlatit z ... kako se že reče ... lokomobila²⁴! Damfar, bilo ga je treba kuriti! Taki kratki kosi lesa so morali biti – bukova drva. In ker sem bil najstarejši vajenec, sem najbolj nastradal, saj sem bil odgovoren za vse. In ko je tista lokomobila zaštartala, tedaj se je reklo delati! Vse stroje v delavnici je imel priključene na transmisijo. Bili so dobri stroji.

Neki dan – že po vojni – smo tudi tako delali. Bili smo štirje vajenci. Jaz sem delal na rezkarju za okna, drugi je tam vrtal ... Naenkrat se je utrgal pogonski jermen, kar počil je. Bil sem vajen takih situacij in

²³ Nemci so za potrebe izgradnje obrambne linije napravili v Šalovskih šumah golosek, preko katerega so skopali sistem protitankovskih jarkov vse do Vitana. Do danes jih je prerasel gozd, a so še dobro vidni.

²⁴ Lokomobila (lat.), pogonski parni stroj, montiran na parnem kotlu; prevozna in samovozna (po LCZ).

²¹ Ljudje, ki so praznovali, praznovanci.

²² Razpadlo.

sem vedel, kako moraš ukrepati: imaš tiste kovinske sponke pa tiste vijake ... In grem delat tega. Nasekal sem luknje pa ga sestavil. Pri tem sem pozabil, da bi prej izklopil tisti damfar ... Nakar je prišel mojster. Prileti skoz vrata v tisti – mašinhauz smo rekli – pa ... buf! me useka na lice. Šele pozneje je povedal, zakaj sem dobil: 'Za to, kê ne greš izklopit motóra!' Potem sem letel izklapljat ... Bilo pa je tako, da je prišla tam noter transmisija, tam prek pa smo imeli dano desko. Tudi on je že bil za mano. Veš, kako sem skakal! Bila je nekakšna zavora, pa jo pritisnem, pa enostavno ne deluje – tak zagon je dobil! In mojster me potisne vstran in se sam spravi ustavljat, a tudi njemu ni nič uspelo ... To pa je bil štos, haha! Potem sem hitro šel in na peči odprl tiste ventile, da je pritisk padel. Postalo mu je žal ...

Tiste čase sem nosil kratke hlače, ki jih je atek dobil od mojega bratranca Pepija s Ponikve, ker nam je vse pogorelo ... Zvečer pa mi je mojster dal druge hlače. Tako se je odkupil. Rekel je, da o zaušnici naj ne povem ateku. A jaz sem mu kljub temu povedal ...« (J)

Vse pride prav

Ljudje so s pridom uporabili razne predmete in materiale, ki so ostali po fronti. Razni zaboji, v katerih so bili municija in druge vojaške naprave ter pripomočki, so hitro dobili novo namembnost v obnovljenih hišah in na podstrešjih. V enem teh zabojev smo imeli spravljeno žveplo v prahu za zapihovanje trte, v drugem je bila modra galica, v tretjem – najmanjšem in dobro okovanem – pa je hranila mati svoje »dragotine«, namreč semena in stekleničko kačje slinice za hude čase. Naš novi vrt je dobil pozneje, ko je bilo drugo v glavnem urejeno, ograjo iz bodeče žice, ki so jo pridobili, ko so odstranjevali nemške protipehotne ovire v Drevju. Marsikdo si je opomogel tudi z jeklenimi profili, ki so, na eni strani ošiljeni in zabiti v zemljo, nosili to žico. V pločevinasti kaseti za nabojnike puškomitraljeza smo hranili žeblje in nekaj osnovnega orodja.

»Povedal bi še to, kaj sem videl, ko sem bil pri Podgorelcu. Tam je bil neki mehanik, doma še naprej od Lahoncev. Med vojno je bilo sestreljeno neko angleško letalo, pravzaprav bi moral reči bombnik. In ko je v Ključarovcih strmoglavljalo, je po gozdu od zgoraj posekalo vse vrhove bukev, in to debele okrog 30 cm, vse odrezalo ... Bil je štirimotorni bombnik in tisti mehanik je enega od motorjev usposobil, tako da je imel potem Podgorelec bencinski pogon za svoje stroje.« (J)

Slika 4: Notranja stran pokrova majhnega zaboja; ohranila se je nalepka s podatki o vsebini (dimne granate) in datum pakiranja. (Hrani: K, F)

Nevarni ostanki vojne

Osmodilo mi je prste

Nekje v gozdu sem našel škatlico s kolobarji smodnika za minomete. Ta smodnik sem tudi jaz – niti ne štiriletnik že »znan« zažigati; če si vrgel košček na vročo ploščo štedilnika v ruševinah naših stal, se je vžgal z rahlim pokom in močnim plamenom. Ne spominjam se, kaj se mi je pri tej igri pokvarilo, da se mi je vnelo nekaj teh nevarnih kolobarjev, ki sem jih držal v levi rok. Dobil sem močne opekline predvsem na zunanji strani štirih prstov, osmodilo pa mi je tudi lase. Zaradi joka so pritekli domači. Odpeljali so me k sosedu Majcenu, kjer so mi opekline namazali z bučnim oljem ... Pozneje je zrasla nova, a tudi še danes nekoliko tanjša koža.

Privlačnost pokanja

Janez je bil tudi »specialist« za proženje mir in granat. »Tistih granat sem zmetal (sprožil, o. p.) ne vem, koliko! Stric mi je pokazal, kako se sproži ročna granata: tisto se odvijje, potegne vrvica in potem vržeš ... Koliko takih granat sem sprožil! Pa bi lahko marsikaj dobil ... Tam v Doliču sem šel za tisti breg in sem jo vrgel pa sem že letel gledat. Komaj je počilo in so še drobci žvižgali okoli, pa me je že zanimalo, kaj je granata naptavila ... In je takšen križ zrovala ...« (J)

Tudi veliko minometnih min je »pospravil«. V eni takih akcij je imel s seboj tudi mene. Nad spodnjim cestnim ovinkom v Skrvajaku je v jarku zakuril, in ko je bilo dovolj ognja, je vanj položil mino in potem sva tekla – bolje reči: Janez me je držal trdno za roko, da sem med tekom bil več v zraku kot na tleh – kolikor so nama dale noge, po cesti dol za breg in za star debel hrast. Nisva si še prav oddahnila, ko je že usekalo! Drobcu so štropotali tudi v krošnji najinega

zaklonišča. »To so bile šprudlarce²⁵, za minomete. Tudi po tri sem dal vkup pa potisnil v ogenj!« (J)

Veliko je bilo tudi ročnih bomb. »To so taki lončki bili, kakih 6 do 8 cm premera, visoka je bila okrog 10 cm in je imela zgoraj ob strani pero pa obroček notri. In si za tisti obroček palico zataknil pa v tiste strelske jarke znosil, preden smo jih zasipali ... Pozneje sem znal to sprožiti. Pero moraš pridržati in izvleči obroček. Ko pero spustiš, se je vžigalnik že aktiviral, zato si jo moral čim prej odvreči! So pa vojaki znali tako reč vreči tudi nazaj! Eksplozija je nastavljena nekak v sekundah ...« (J)

Takih ostankov vojne je bilo veliko na vsem frontnem območju. Nekateri ljudje so ta eksplozivna sredstva znali razdreti in uporabiti eksploziv za kaj drugega, npr. za razbijanje kamna ali velikih drevesnih, navadno hrastovih štorov. »To so bili ti pancerni²⁶. Notri je bilo polno ekrazita. To so delali Obržjakovi ... ti Lukmani ... ne spomnim se, kako mu je že bilo ime. Reklo se je, da ga je gor po drevju, po orehu razneslo, ko je doma to razstavljal. Tega je bilo veliko, recimo na Vitanu Haložanov.« (M)

Tragedija pri Petkovih v Pesovščaku

Posamezni nevarni kosi so bili še dolgo po gozdovih. Eno takih granat so našli Petkovi²⁷ v Šalovskih šumah.

Oče Jožek, hči Katica in sin Janez so iskali gobe. »Katica je našla granato in jo pokazala Janezu. To je videl tudi oče in Janez jo je moral dati njemu. 'To bomo nêšli domú pa bomo dúma spustíli,' je rekel in si jo vtaknil v žep. Ko so potem prišli domov, pa jo je potegnil iz žepa, a se mu je nekje zataknila in mu padla na kamen ter se sprožila ... »Eksplozijo in vpitje, ki je sledilo smo tisto nedeljo slišali do nas, zato smo hodili gledat. Oče Jožek je dobil 53 drobcev, večinoma po nogah, sin Janez pa nekaj manj, a usodnejše. Spravili so ju skozi Pesovščak ven na cesto, vendar so reševalci imeli primeren prostor le za na videz težje ranjenega očeta. Tako na Janezove poškodbe niso bili pozorni in je do bolnice skoraj izkrvavel. Tudi tam so spregledali resnost njegovih poškodb. Ležala sta na sosednjih posteljah in sin je v bolečinah vpil: 'Atek, vi ste krivi, kê bon zaj hmrjo!'« (M) In je res umrl. Ta sinova smrt je očeta Jožeka strašno bolela in ga pregnjala do zadnjega.

²⁵ Sprudler (nem.) pomeni žvrkljo; mino so poimenovali tako zaradi rotacije in hrupa, ki ga je povzročala med letom.

²⁶ Panzerfaust (nem.), vrsta pehotnega protitankovskega orožja; tu granata za to orožje.

²⁷ Del članov družine Jožefa Petka iz Vodrancev 47; oče Jožef živel od 1907–1997, ponesrečeni Janez pa od 1934–1948.

Slabo zakopani naboji

Okoli leta 1950 sem med igro v gozdu pod štalami naletel na naboj za puško. Ko sem malo pobrskal, se je v bregu odprlo pravo skladišče. Očitno je nekdo od naših po vojni napravil za te naboje preplitvo jamo, ko jih je hotel spraviti s sveta ... Zaupal sem jih Vilku, ki je tudi drugače v tistih letih bil moj zaščitnik in zaupnik. On pa si je naboje »shranil« v reže pod vrhom zloženega kupa hrastovih dog. Tu so se »sušili«, dokler se ni pri hiši oglasil sodar Hriberšek s Hrvaškega. Z očetom sta imela neke posle z dogami. Oba sta debelo gledala, ko sta odkrila skladišče. Brat Franček je moral v vedru odnesti razkrito zalogo v opuščeni vodnjak pod sadovnjakom.

V čast 1. maja

Nekako deset let po vojni sem stikal po gozdu za hišo in sem v bližini tetine lipe med listjem zagledal manjšo neeksplozirano granato, ki so jo izbrskale kokoši. Bila je zelo dobro ohranjena – svetla krilca, prednja polovica z udarno kapico lepo karminasto rdeče pobarvana. Mlajša prijateljica Hanželičev Petrek²⁸ in Majcenov Franček ter jaz smo jo sklenili »spustiti«, zato smo jo izmenično metali v debela drevesa; pri tem smo se sami skrivali za drugimi. A reč ni in ni hotela počiti. Potem sem jo izročil bratu Vilku, ki se je na to bolje spoznal. Z bratrancem Petrom sta sklenila, da jo bosta sprožila za bližnji 1. maj. Tako sta v kvadratni kotanji nekdanjega bunkerja v Faroški šumi zakurila s »smolejaki«, tj. drvni iz smolnatih borovih štorov, ki smo jih izkopavali po gozdovih, ker njihov les odlično gori, tudi če je moker. V ta ogenj sta potem vtaknila tisto »leno« granato in zasopla pribežala za naš vrt, kjer smo bili drugi. Ni bilo treba dolgo čakati, ko je odjeknil rezek pok. Bil sem kar razočaran, da je »samo to«. A hip nato je topel predprvomajski večer razparalo »tisto pravo«! ... Otroci vojne pač!

Namesto sklepa – o stari jablani

Prepričan sem, da sem v prvem delu članka – objavljenem v Zgodovinskih zapisih III/1 (2006) – in tu zbral večino v današnji čas ohranjenih spominov še živečih članov naše družine in da so dejstva, na katera se nanašajo, pristna; mestoma pa se vendarle ni dalo izogniti subjektivnosti, kar je za tako besedilno zvrst razumljivo. Materialnih ostankov iz tistih dni danes skoraj ni več; izničil jih je čas, ki prej ali slej izravna vse. Samo če veš, zakaj je tista jablana sorte *rambór*, ki še danes raste pri hiši ob cesti, tako čudno zveržena in votla, potem vidiš v njej eno zadnjih

²⁸ Peter Hanželič, 1943–1965, najmlajši sin Jakoba in Julijane Hanželič iz Vodrancev 41; umrl v delovni nesreči v Velenju.

živih prič požara, v katerem je izginil naš nekdanji dom. Ker je ogorela po eni strani, je tedanji kogovski upravitelj Stane Horvat, ki je popisoval vojno škodo, očetu svetoval, naj jo poseka, saj z njo slabo kaže. A očetu se je smilila, ker jo je sam zasadil ... Kmalu je zacelila globoko debelno vzdolžno rano in trmasto zaživela v novi čas z novo močjo. Tudi zaradi njene težke preteklosti je še niso podrli ... Ob njej je Franček zasadil bršljan, ki obrašča izmučeno deblo.

Ustni viri

Glej pripombe pod črto št. 2, 3, 5 v prvem delu članka in št. 12 v tem nadaljevanju.

Za bralca, ki nima na voljo prvega dela, ponavljam najpogostejše krajšave informatorjev: (F) Franček, (J) Janez, (K) Katika, (M) Milan, (V) Vilko; (b. P) bratranec Peter, (s. P) sestrična Pepika.

Literatura

- Mrgole, Tjaša, 1988: Vojna škoda na območju Ormoža. *Ormož skozi stoletja III*, Ormož, str. 265–291.
- Barle, Albin, 1983: Kurirska postaja TV–15 S. *Ormož skozi stoletja II*, Ormož, str. 209–218.
- Topolovec, Rajko, 2005: Ob šestdesetletnici II. svetovne vojne na našem območju. *Zgodovinski zapisi III/1*, Ormož, str. 73–78.
- Leksikon Cankarjeve zložbe, 1998, Ljubljana.
- Železnikar, Ivan, 1889: VII, Bolgarske pesmi. *Nova pesmarica*, str. 273–275.

Povzetek

Spomladi 1945, prvo aprilsko soboto zjutraj, so bolgarske enote prestopile okupacijsko nemško mejo tudi v Jastrebcih. Kljub pričakovanju je bilo to presenečenje. Bolgari so se naglo vkopali pred nemškimi položaji v jastrebskih in vodranskih gozdovih v Pesovščaku in se pripravili na dalj časa trajajoče spopade, ki so se razmahnili zgodaj popoldne. Oče je bil zdoma, zato so otroci in mati sami ždeli v kleti pod hišo, ki je kmalu zagorela. V paničnem begu so se umaknili v pripravljeno zemljanko v gozdu; živino so rešili iz gorečih štal bolgarski vojaki. Ponoči se oče srečno vrne in zve za tragedijo pri stricu Petru. Naslednje jutro se odpravi družina s skromnim ostankom imetja v dvomesečno begunstvo na Hrvaško, v Dubravo. Spotoma zvedo še za tragično smrt sestrične Štefice Žganjar. Iz Dubrave se podajajo nato na kratke, pozneje daljše obiske požganega doma v Pesovščaku. Zaradi pomanjkanja hrane živijo posamezni člani družine pri različnih sorodnikih. Otroci se hitro prilagodijo novim razmeram, v katerih se znajdejo bolj ali manj srečno. Iz pregnanstva, iz Straubinga se vrne teta Magda s hčerama. Z velikimi težavami si sorodniki in drugi vaščani urejajo svoje požgane in porušene domove in gospodarska poslopja. Odstranjujejo nevarne ostanke vojne, pri čemer ne gre brez žrtev. Janez, najstarejši sin Vnukove družine, se izučil mizarske obrti v Ormožu in na Lešnici ter se vključi v svet odraslih. Kljub stiskam in revščini je ožja družina srečna, saj so vsi preživeli ta težki čas.